

Maciej Trąbski

 <https://orcid.org/0000-0003-4699-7697>

 m.trabski@ujd.edu.pl

UNIwersytet JANA DŁUGOSZA W CZĘSTOCHOWIE

 <https://ror.org/0566yhn94>

Zanim odleciały „dzikie gęsi”. Dwa oblężenia Athlone w czasie wojny irlandzkiej. Część 1: Zwycięstwo (1690)

 <https://doi.org/10.15633/tes.11102>

ABSTRAKT

Zanim odleciały „dzikie gęsi”. Dwa oblężenia Athlone w czasie wojny irlandzkiej. Część 1: Zwycięstwo (1690)

Dwie obrony Athlone podczas wojny irlandzkiej w latach 1689–1691 były punktami zwrotnymi tego konfliktu. Pierwsza z nich, w 1690 roku, zatrzymała ofensywę wilhelmitów, gdy po zwycięstwie w bitwie pod Boyne i zdobyciu Dublina wydawało się, że w ciągu kilku tygodni podbiją całą Irlandię. Odparcie wilhelmitów spod Athlone umożliwiło skonsolidowanie linii obronnej wzdłuż rzeki Shannon i wzmocniło morale jakobitów, co z kolei doprowadziło do udanej obrony Limerick. Rok później role się odwróciły. Tym razem zdobycie Athlone pozwoliło wilhelmitom najpierw zaatakować Connacht – ostatnią nieokupowaną prowincję Irlandii i bazę zaopatrzeniową armii jakobitów – a następnie trzy odizolowane punkty oporu na zachodnim wybrzeżu. Dlatego upadek Athlone w 1691 roku zwiastował rychły koniec wojny o zachowanie irlandzkiego tronu Jakuba Stuarta.

SŁOWA KLUCZOWE: Irlandia, wojna irlandzka (1689–1691), Athlone, jakobici, sztuka wojenna, twierdza, oblężenie

ABSTRACT

Before the Wild Geese flew away. Two sieges of Athlone during the Williamite War in Ireland. Part 1: Victory (1690)

The two defences of Athlone during the Williamite War in Ireland of 1689–1691 were the turning points of that conflict. The first one, in 1690, stopped the offensive of Williamites, when after their victory in the Battle of the Boyne and capture of Dublin they seemed about to conquer the entire Ireland within weeks. Pushing Williamites away at Athlone made it possible to consolidate a defensive line along the Shannon River and bolstered the morale of Jacobites, which in turn led to the successful defence of Limerick. A year later, the tables had turned. That time the capture of Athlone allowed Williamites to first attack Connacht – the last Irish province they had yet to occupy and the supply base of the Jacobite army – and then three isolated points of resistance on the west coast. Therefore, the fall of Athlone in 1691 heralded the imminent end of the war for the preservation of the Irish throne of James Stuart.

KEYWORDS: Ireland, Williamite War in Ireland (1689–1691), Athlone, Jacobites, military art of war, fortress, siege

Mianem „dzikich gęsi” określa się irlandzkich jakobitów, którzy na mocy traktatu z Limerick (1691) opuścili ojczyznę, udając się do Francji, aby tam kontynuować walkę o katolicką Irlandię z królem Stuartem na tronie¹. Było to pokłosie wojny irlandzkiej z lat 1689–1691, znanej również jako *Williamite War in Ireland* (wojna wilhelmitów w Irlandii) lub *Cogadh an Dá Rí* (wojna dwóch królów), która stanowiła część większego konfliktu – wojny Francji z Ligą Augsburską *vel* wojny palatynackiej lub dziewięcioletniej (1688–1697)².

Wojna irlandzka najczęściej kojarzona jest z bitwą nad rzeką Boyne z 1 lipca 1690 roku³, często w połączeniu z niesławną ucieczką króla Jakuba II Stuarta z pola bitwy do Dublina. Należy jednak pamiętać, że nieodzownym elementem większości zmagañ wojennych w tym okresie (2. poł. XVII–1. poł. XVIII wieku) były oblężenia, a tym samym i obrony twierdz lub ufortyfikowanych miast⁴. Dlatego w szerszych syntezach jest jeszcze mowa o oblężeniu Derry *vel* Londonderry (18 kwietnia–1 sierpnia 1689) i Limerick (21 sierpnia–3 października 1691). Jak widać już po samych datach tych wydarzeń, o losach wojny decydowały

-
- 1 Szerzej „dzikimi gęśmi” określa się irlandzkich katolickich emigrantów, którzy opuszczali ojczyznę w XVII i XVIII wieku, zaciągając się do armii państw katolickich (przede wszystkim francuskiej i hiszpańskiej), ale także innych – m.in. rosyjskiej.
 - 2 Powodami wojny Francji z Ligą Augsburską z jednej strony było dążenie króla Ludwika XIV do ugruntowania wcześniejszych zdobyczy terytorialnych, a z drugiej przeciwstawny zamiar Wielkiej Koalicji, na czele której stał Wilhelm Orański, stadhouder Zjednoczonych Prowincji Niderlandów. Z kolei wojna irlandzka była pokłosiem tzw. chwalebnej rewolucji z 1688 roku, czyli obalenia przez Wilhelma Orańskiego i protestancki establishment prawowitego władcy Anglii, Szkocji i Irlandii – króla Jakuba II (w Szkocji Jakuba VII) Stuarta. Por. J. A. Lynn, *Wojny Ludwika XIV: 1667–1714*, tłum. W. Brillowski, Oświęcim 2017, s. 183–185.
 - 3 W 2. poł. XVII wieku na wyspach brytyjskich nadal obowiązywał kalendarz juliański, a różnica w stosunku do kalendarza gregoriańskiego w tym czasie wynosiła 10 dni – tym samym bitwa nad Boyne według kalendarza juliańskiego rozegrała się 1 lipca, a według kalendarza gregoriańskiego 11 lipca. W artykule daty podawane będą zgodnie z kalendarzem juliańskim.
 - 4 Termin „twierdza” w zasadzie stosowany jest również do miast otoczonych fortyfikacjami i obsadzonych wojskiem, jednakże twierdzami *sensu stricto* były miejsca posiadające zamknięty obwód fortyfikacyjny, stały garnizon i uzbrojenie artyleryjskie, a także wyznaczonego komendanta twierdzy (niezależnie od dowódcy garnizonu).

oblężenia miast, w których bronili się protestanci zwolennicy króla Wilhelma III Orańskiego – wilhelmici, lub katolicy stronnicy króla Jakuba II Stuarta – jakobici⁵. Biorąc pod uwagę powyższą konstatację, wydaje się słuszne, aby przybliżyć przełomowe z punktu widzenia przebiegu tego konfliktu dwa oblężenia Athlone – z 1690 roku, które zatrzymało ofensywę wilhelmitów po ich zwycięstwie nad Boyne, oraz z 1691 roku, które umożliwiło im przełamanie obrony jakobitów i odniesienie ostatecznego sukcesu⁶.

Nazwa miasta wywodzi się z gaelickiego określenia *Átha Luain* (co oznaczało „bród Luana”), odnoszącego się do przeprawy przez rzekę Shannon. Znajduje się ono w środkowej Irlandii, na pograniczu dwóch prowincji – Connacht i Leinster⁷. Z geograficznego punktu widzenia należy odnotować, że miasto leży nad najdłuższą rzeką „zielonej wyspy” i około trzy kilometry na południe od rozległego (drugiego co do wielkości) jeziora Lough Ree (*Loch Rí* – Jezioro Króla), na podmokłej torfowej nizinie. Dodatkowo pomiędzy Dublinem a Athlone w drugiej połowie XVII wieku rozciągał się obszar bagien i podmokłych lasów⁸, zaś Shannon w dolnym biegu stanowiła przeszkodę trudną do przeprawy, zwłaszcza od jesieni do późnej wiosny, gdy z powodu opadów zmieniała się w centrum sezonowej równicy zalewowej (*Shannon Callows* – *Caladh na Sionainne*)⁹.

5 W źródłach narracyjnych z tego okresu jakobici często określani są mianem Irlandczyków, należy jednak pamiętać, że w armii Wilhelma III, walczącej na terenie „zielonej wyspy”, obok regimentów angielskich, szkockich, holenderskich, hugenockich i duńskich znajdowały się również oddziały zwerbowane w Ulsterze, w których skład wchodziłi miejscowi protestanci (w większości etniczni Szkoci i Anglicy, ale nie tylko). Dlatego w artykule będę stosował określenie jakobici i wilhelmici, jako niepozostawiające wątpliwości co do przynależności politycznej.

6 Oblężenie Athlone zostało pokrótce przedstawione w popularnonaukowej pracy: J. Wojtczak, *Boyne 1690*, Warszawa 2008 (Historyczne Bitwy). Znajdują się tam jednak pewne nieścisłości, które należy sprostować.

7 Athlone przynależało jednak do Connacht, które w XVI i XVII wieku było stolicą administracyjną (do 1672).

8 Georg Story odnotował, że „to bagno jest największe w Irlandii, gdyż rozciąga się przez większą część kraju, stąd [12 mil od Dublina] aż do Athlone i ma co najmniej 40 mil długości, z kilkoma wyspami pełnymi lasów pośrodku” (G. Story, *A true and impartial history of the most material occurrences in the kingdom of Ireland during the two last years with the present state of both armies*, London 1693, s. 156); R. Gallagher, *Irish Partisans: Rapparees of the Williamite Wars, 1689–1691*, „Irish Marxist Review” 4 (2015) no. 14, s. 74. Story był kapłanem jednego z wilhelmickich regimentów i autorem szczegółowej relacji z wojny irlandzkiej. Informacje czerpał zarówno z własnych obserwacji, jak i z materiałów opublikowanych w latach 1689–1693.

9 P. Lenihan, *Strategic geography, 1641–1691*, w: *Conquest and Resistance: War in Seventeenth-Century Ireland*, ed. P. Lenihan, Leiden 2001, s. 130–140.

W omawianym okresie Athlone było jednym z 10 najważniejszych miast Irlandii, choć liczącym tylko niewiele ponad dwa tysiące mieszkańców¹⁰. Było to związane z jego centralnym położeniem na szlakach handlowych. Prowadziły do niego dwie główne drogi – pierwsza z Dublinia przez Trim, Mullingar (Molingar) i Ballymore, a druga z Ulsteru (z Derry i Belfastu) przez Cavan i Abbeysrule (Abby Shrowle), łącząca się z dublińską około sześć mil na północny wschód od miasta. Po zachodniej stronie Shannon z miasta również wychodziły dwie drogi, obie prowadzące do miast portowych – pierwsza biegnąca na zachód przez Athenry do Galway, a druga na północ przez Roscommon do Sligo¹¹. W połączeniu z żeglowną rzeką Shannon, płynącą z północy na południe do portowego miasta Limerick, tworzyły one w Athlone węzeł komunikacyjny¹². Niebagatelne znaczenie miał też znajdujący się tam niemal stumetrowy (300-stopowy), dziewięciolukowy kamienny most¹³. Można stwierdzić, że łączył on dwie części miasta rozdzielone rzeką – część wschodnia (lewobrzeżna, położona w Leinster) określana była mianem English Town, a zachodnia (prawobrzeżna – w Connacht) Irish Town, pomimo że w obu w większości zamieszkiwali irlandzcy katolicy¹⁴. Przede wszystkim jednak most ten miał duże znaczenie strategiczne¹⁵, gdyż na drugi brzeg Shannon można było się przeprawić

10 Po modernizacji w XVII wieku, polegającej na zastąpieniu domów drewnianych ze strzechą („irlandzkich chat”) murowanymi („na wzór angielski”), Athlone określane było mianem „pięknego angielskiego miasteczka”. Zob. H. Murtagh, *Irish Historic Towns Atlas*, no. 6: *Athlone*, eds. A. Simms, H. B. Clarke, Dublin 1994, s. 2.

Odnośnie do liczby mieszkańców, to w tym czasie w Dublinie mieszkało około 60 tysięcy osób, a w Cork 20 tysięcy, natomiast w następnych co do liczebności: Limerick i Waterford, po około 5 tysięcy. Zob. P. Lenihan, *Strategic geography*, s. 116; J. H. Andrews, *Land and people, c. 1685*, w: *A new history of Ireland*, vol. 3: *Early modern Ireland, 1534–1691*, ed. by F. X. Martin, F. J. Byrne, T. W. Moody, Oxford University Press 2009, s. 474.

11 H. Murtagh, *Irish historic towns atlas*, no. 6: *Athlone*, s. 1–2.

12 Odnośnie do dróg handlowych, to w XVII wieku nadal największe znaczenie w Irlandii miało położenie miasta nad żeglowną rzeką lub na wybrzeżu. Zob. J. H. Andrews, *Land and people, c. 1685*, s. 473.

13 Most zbudowany został w latach 1566–1567 z polecenia Lorda Zastępcy („The Lord Deputy”) Henry’ego Sidneya. Zob. H. Murtagh, *Irish historic towns atlas*, no. 6: *Athlone*, s. 2.

14 Analiza nazwisk skłoniła irlandzkich historyków do stwierdzenia, że w XVII wieku w Athlone mieszkali zarówno potomkowie rdzennych Irlandczyków (Gaelici), jak i angielskich i walijskich przybyszów. Większość protestantów mieszkała na wschodnim brzegu Shannon, gdzie dysponowali kościołem parafialnym (St Mary’s). Zob. H. Murtagh, *Irish historic towns atlas*, no. 6: *Athlone*, s. 2. Dodatkowo, w odróżnieniu od obszarów położonych na zachód od Shannon, w Athlone dominowali katolicy kupcy. Zob. M. Dolley, *The Irish coinage, 1534–1691*, w: *A new history of Ireland*, vol. 3, s. 417.

15 Most od początku miał znaczenie strategiczne, o czym świadczy fakt wystawienia go z funduszy skarbu wojennego.

dopiero około 20 mil na południe do Athlone w Banagher lub 25 mil na północ (na drugim krańcu Lough Ree) w Lanesborough, ale należało porzucić główny szlak komunikacyjny wiodący z Dublina do Galway. Tym samym układ dróg kanalizował działania wojenne właśnie w tym miejscu.

Pierwotnie lewobrzeżna część Athlone otoczona była trzynastowiecznym murem miejskim, który został odrestaurowany na początku XVII wieku, a w omawianym okresie zachował jeszcze co najmniej trzy baszty¹⁶. Za rządów Cromwella wzmocniono go murowanymi fortyfikacjami bastionowymi – dwoma półbastionami przy brzegach Shannon (odpowiednio w północnej i południowej części miasta) i czterema bastionami zwróconymi w kierunku wschodniego przedpoła. Spośród bastionów północny (północno-wschodni) znajdował się około 600 stóp od brzegu rzeki (licząc do jego wierzchołka), a kurtyna (średniowieczny mur) łącząca go z półbastionem miała długość około 440 stóp. Od tego bastionu do kolejnego kurtyna miała długość 250 stóp, a w jej połowie znajdowała się baszta. Dwie kolejne baszty zachowane zostały w szyi drugiego bastionu, skierowanego wierzchołkiem na wschód. Następnie mur kurtynowy o długości około 280 stóp dochodził do małego bastionu, gdzie fortyfikacje skręcały na południowy zachód i krótkim 120-stopowym odcinkiem dochodziły do dużego bastionu. Z kolei ten element był połączony z południowym półbastionem kurtyną o długości 420 stóp¹⁷. Do English Town prowadziły dwie bramy wybudowane w latach siedemdziesiątych XVI wieku – główna (Dublin Gate) znajdowała się w północnej części miasta, pomiędzy półbastionem a bastionem i około 250 stóp od brzegu rzeki, natomiast druga (o znaczeniu lokalnym) w południowo-wschodniej części fortyfikacji, w szyi dużego bastionu. Na planie Thomasa Phillipsa z 1685 roku nie widać żadnych dodatkowych umocnień przed murem z bastionami, natomiast na zamieszczonym w dziele George’a Story’ego, przedstawiającym sytuację z 1691 roku, zaznaczony został wał ziemny w postaci glacis, który w części południowo-wschodniej i częściowo wschodniej niemal przylegał do murowanych fortyfikacji, a począwszy od kurtyny z basztą był nieco od niego oddalony, aby przed bramą główną utworzyć plac broni. U podnóża przedstoku zaznaczono jeszcze prawdopodobnie jej opalisadowanie, nie ma natomiast zobrazowania fosy,

16 Baszty te widać na planie z 1691 roku zamieszczonym w pracy Geografa Story’ego i częściowo na planie Thomasa Phillipsa z 1685 roku.

17 Wymiary podane na podstawie planu Story’ego oraz częściowo artykułu Richarda Langrishe’a.

o której nie wspominają też relacje pamiętnikarskie¹⁸. Glacis i palisada zostały wystawione na przełomie 1690 i 1691 roku.

Analizując możliwości defensywne English Town, należy wskazać na dwa wzgórza znajdujące się w bezpośredniej odległości od murów – po około 250 do 300 stóp od bastionu północno-wschodniego i południowo-wschodniego. Zainstalowana tam artyleria mogła ostrzeliwać nie tylko same fortyfikacje, ale również zabudowania miejskie znajdujące się za nimi, to zaś stawiało pod znakiem zapytania realność obrony tej części Athlone¹⁹.

Z kolej po zachodniej stronie Shannon prawdopodobnie nie było średnio-wiecznych murów²⁰, lecz jedynie wał ziemny z tego okresu, który w połowie XVII wieku został rozbudowany i wzmocniony takimiż bastionami – łącznie było ich pięć. Bastion północny nad brzegiem Shannon był połączony z północno-zachodnim krótką kurtyną, o długości około 150 stóp, w połowie której znajdowała się prawdopodobnie furta wypadowa²¹. Bastion północno-zachodni był połączony 500-stopową kurtyną z bastionem zachodnim – oba stanowiły największe elementy zasadniczych fortyfikacji Irish Town. Z kolei ten bastion był połączony kurtyną o długości poniżej 200 stóp z bastionem południowo-zachodnim, a ten 250-stopową z bastionem południowym położonym nad brzegiem Shannon – w południowej kurtynie również znajdowała się furta wypadowa. Główna brama tej części miasta (murowana), z której wychodziła droga do Galway, została wbudowana w najdłuższy odcinek kurtyny, niemal w połowie jej długości. Należy jednak dodać, że na planie Phillipsa została zaznaczona także brama w prawym czole wschodniego bastionu, a obie drogi łączyły się około 250 stóp przed wierzchołkiem tegoż bastionu. Bramy tej nie

18 Brak jest też informacji o fosie w narracyjnym materiale źródłowym.

19 Z drugiej strony gen. James Douglas (dowódca oddziałów wilhelmickich) twierdził, że „Chociaż są wzgórza, które panują nad zamkiem [fortyfikacjami] i górują nad nim, albo są wszystkie zbyt daleko i nie mogą wyrzucić żadnej krzywdy, albo te bliższe są tak skaliste i wąskie, że nie można na nich zamontować żadnej baterii bez wielkiego trudu i środków do przenoszenia ziemi” (H. Murtagh, *The siege of Athlone 1690*, „Journal of the Old Athlone Society” vol. 1 (1970–1971) no 2, s. 85).

20 Co prawda, na grafice Johanna Tangena *Siege of Athlone, 1691, by the Williamite forces under the command of Baron von Ginkel* widać mur otaczający Irish Town z przynajmniej czterema basztami (w tym dwiema bliźniaczymi osłaniającymi główną bramę), jednakże po porównaniu jej planami Phillipsa i Story’ego należy uznać, że jest to artystyczna wizja, a nie odwzorowanie rzeczywistości.

21 Widać to na planie Story’ego.

widać na planie Story'ego, można więc przypuszczać, że została zamknięta w czasie rozbudowy fortyfikacji w 1690 lub 1691 roku²².

Modernizacja umocnień Irish Town polegała na otoczeniu ich fosą, najprawdopodobniej suchą, przed którą usypano glącis z drogą krytą zabezpieczoną poprzecznikami (trawersami) i zapewne palisadą. Na drodze krytej znajdowało się też pięć placów broni (w tym dwa przed furtami w północnym i południowym odcinku), a w fosie przed główną bramą wybudowano duży rawelin (dorównujący wielkością obu sąsiednim bastionom), przez który wiodła droga na plac broni i dalej na przedpole (czego już na planie Story'ego nie widać). Analizując plan z 1691 roku, w fosie można jeszcze zauważyć elementy mogące sugerować, że przed trzema kurtykami (za wyjątkiem południowej) znajdowały się kleszcze wzmacniające obronę tych elementów fortyfikacji. Tym samym Irish Town było bardzo dobrze zabezpieczone od zachodu, co sugeruje, że jakobici obawiali się możliwości przeprawy wilhelmitów przez Shannon w dolnym biegu rzeki i próby zdobycia miasta od tej właśnie strony. Należy jednak dodać, że również po tej stronie znajdowały się niezabezpieczone wzniesienia (m.in. 350 stóp od bastionu północno-zachodniego), które ułatwiałyby nieprzyjacielowi atak artyleryjski²³. Według ustaleń Harmana Murtagha inżynierami odpowiedzialnymi za ostateczny kształt fortyfikacji Athlone byli francuscy oficerowie – M. Robert, a następnie M. Noblesse²⁴.

W Athlone znajdowały się jeszcze dwa istotne elementy defensywne położone nad zachodnim brzegiem Shannon – trzynastowieczny zamek oraz pochodząca z tego samego okresu Connaught Tower. Zamek zmodernizowany został w czasach Karola II, a pod koniec XVII wieku posiadał dwie baszty – w narożniku południowo-wschodnim (przy wejściu na most) i południowo-zachodnim,

22 Należy dodać, że na planie miasta Phillipsa z 1685 roku (National Library of Ireland, MS 2557/25, *The pass of Athlone*) nadrzeczne elementy fortyfikacyjne mają kształt półbastionów. Jednakże położone na przeciw (w English Town) znajdują się wręcz w nurcie rzeki, co może sugerować, że autor przedstawił widok w czasie wysokiego poziomu Shannon.

23 Phillips na jednym z dwóch planów Athlone zaznaczył koncepcję ufortyfikowania wzgórz na prawym brzegu Shannon – miała tam powstać pięciobastionowa twierdza z rawelinem broniącym bramy, jednakże wiązałyby się to najprawdopodobniej z wyburzeniem Irish Town. Zob. National Library of Ireland, MS 3137/32, Thomas Phillips, *The pass of Athlone*.

24 H. Murtagh, *The siege of Athlone 1691*, „Journal of the Old Athlone Society” vol. 1 (1972–1973) no. 3, s. 173. Generał Hugh Mackay we wspomnieniach odnotował, że w 1691 roku do obozu wilhelmitów przybył francuski inżynier (dezertor), który brał udział w pracach fortyfikacyjnych w Athlone. Zob. *Memoirs of the War carried on in Scotland and Ireland 1689–1691*, by Major General Hugh Mackay, commander in chief of His Majesty's forces, Edinburgh 1822, s. 140.

oraz wieżę (dziewięcioboczny donżon) wewnątrz zabudowy. Około 100 stóp na północ od niego znajdowała się Connaught Tower, zbudowana na rzucie kwadratu z dwiema półokrągłymi basztami – w narożniku północno-wschodnim (nad brzegiem rzeki) i północno-zachodnim. Pierwotnym zadaniem militarnym obu obiektów była kontrola żeglugi po rzece, a od XVI wieku zamek dodatkowo bronił przejścia przez most, którego zachodni kraniec znajdował się około 60 stóp od baszty, a wschodni w zasięgu jego armat. Już w czasie wojny wzdłuż Shannon, pomiędzy przyległymi do rzeki bastionami, wybudowano wały i baterie przeznaczone do odpierania prób ataku ze wschodniego brzegu. Można jeszcze dodać, że niecałe 100 stóp na północ od południowego bastionu Irish Town znajdował się port rzeczny – „St. Peter’s Port” – nie odegrał on jednak żadnej roli w opisywanych poniżej wydarzeniach²⁵.

Tym samym o strategicznej roli Athlone w latach 1690–1691 decydowało położenie niemal w środkowej części szmaragdowej wyspy, u zbiegu dróg lądowych i wodnych, a zwłaszcza znajdujący się tam most. Miasto to było kluczem do prowincji Connacht²⁶ stanowiącej tradycyjny irlandzki bastion w czasie wojen i powstań antyangielskich w XVI i XVII wieku.

Po klęsce w bitwie nad rzeką Boyne główne siły jakobitów razem z francuskim kontyngentem wycofały się do Limerick²⁷, a oddziały niewchodzące w ich skład oraz rzesze irlandzkich katolików ewakuowały się na zachód wyspy za linię rzeki Shannon. Oparciem dla sił wiernych królowi Jakubowi miały być znajdujące się tam miasta portowe, przede wszystkim Limerick, ale także Silgo i Galway, w których oczekiwano na francuskie wsparcie, a główną linią obrony

25 National Library of Ireland, MS 2557/25, Thomas Phillips, *The pass of Athlone*; „Plan of Athlone”, w: G. Story, *A true and impartial history*, il. po s. 107; R. Langrishe, *The Walls of Athlone*, „The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland” 1 (1890) no. 4, s. 276–279; H. Murtagh, *Irish historic towns atlas*, no. 6: *Athlone*, s. 2; *Athlone Town Walls and Defences Conservation Plan*, Oxford 2005, s. 6–7, <https://www.heritagecouncil.ie/content/images/Athlone-Town-Walls-and-Defences-Conservation-Plan.pdf>. Por. J. Childs, *The Williamite Wars in Ireland, 1688–1691*, London 2007, s. 234.

26 Robert Southwell, wilhelmicki sekretarz stanu Irlandii, miał stwierdzić, że „jeśli Athlone zostanie zdobyte, reszta Connaught musi wpaść w ich ręce [wilhelmitów]”. Zob. H. Murtagh, *The siege of Athlone 1690*, s. 84.

27 Należy dodać, że kontyngent francuski, pod dowództwem Antonina Nompar de Caumont, hr. Lauzun, ostatecznie wyprowadzony został z Limerick do Galway, aby stamtąd odpłynąć do ojczyzny.

największa rzeka Irlandii²⁸ – rzecznikiem tej strategii (a przede wszystkim kontynuowania wojny w Irlandii) był gen. lieutenant Patrick Sarsfield²⁹.

Już 2 lipca 1690 roku żołnierze Wilhelma III przejęli miasteczko i zamek w Drogheda, położone 6 km od miejsca bitwy, u ujścia rzeki Boyne do Morza Irlandzkiego. Jakobicki garnizon³⁰ otrzymał zgodę na wycofanie się do Athlone, jednakże bez broni i amunicji – jedynie oficerom zezwolono zatrzymać szpady³¹. Po ponad tygodniowym odpoczynku w obozie pod Finglas (na przedmieściach Dublina), 9 lipca „Orańczyk” podzielił swoją armię na trzy korpusy, z których najsilniejszy wysłał za wycofującą się armią jakobicką do Limerick, drugi co do wielkości w celu zdobycia Athlone (odległego o około 77 mil), a najsłabszy do przejścia Wexford (portu umożliwiającego najszybszą komunikację z Anglią – przez kanał Świętego Jerzego)³². Korpus wydelegowany na zachód dowodzony był przez gen. lieutenant Jamesa Douglasa³³. Miał on do

28 Francuzi jeszcze przed bitwą nad Boyne mieli doradzać królowi Jakubowi wycofanie się do Athlone i ustanowienie linii obronnej na rzece Shannon. Zob. J. G. Simms, *War and Politics in Ireland, 1649–1730*, ed. by D. Hayton, G. O'Brien, London 1986, s. 95.

29 R. Parker, *Memoirs of the Most Remarkable Military Transactions from the Year 1683, to 1718*, London 1747, s. 24; M. F. Sandars, *Lauzun: courtier and adventurer. The life of a friend of Louis XIV*, vol. 2, New York 1909, s. 565–568, 579; J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 228.

30 W garnizonie znajdował się regiment piechoty lorda Iveatha, a ponieważ etatowo powinien się składać z 13 kompanii po 70 żołnierzy (3 oficerów, 5 podoficerów, 2 doboszy i 60 szeregowych), to z uwzględnieniem sztabu mógł on liczyć około 915 ludzi. Zob. *An Account of His Majesty's Royal Camp near Dundalk Friday June The 19th, 1690*, w: *The journal of John Stevens, containing a brief account of the war in Ireland, 1689–1691*, Cork 2010, s. 215–216; *A List of the late King James's Army taken Apr. 9. 1690*, w: G. Story, *A true and impartial history*, s. 98. Z drugiej strony anonimowy oficer armii wilhelmickiej, którego relacja z wojny ukazała się już w 1691 roku, podał, że w Drogheda skapitulowało od 1300 do 1400 jakobitów. Prawdopodobnie John T. Gilbert i Georg Story, opierając się na tej publikacji, podali, że znajdowało się tam 1300 żołnierzy. Różnicę pomiędzy liczebnością jednego regimentu a liczbą żołnierzy, którzy skapitulowali, można byłoby tłumaczyć przybyciem do miasta grupy kilkuset uciekinierów z nad Boyne, ale nie ma na to dowodów źródłowych.

31 *A Jacobite narrative of the war in Ireland*, Electronic edition compiled by B. Färber, J. Crawford, Cork 2005 (2010), s. 105, <https://celt.ucc.ie/published/E703001-001/index.html>; G. Story, *A true and impartial history*, s. 89–90; *The history of the wars in Ireland, betwixt Their Majesties army and the forces of the late King James [...]*, London 1691, s. 124. Na mocy porozumienia ranni i chorzy jakobici, którzy nie mogli wymaszerować 3 lipca, mieli po wyzdrowieniu dołączyć do armii, jednakże wbrew wszelkim prawom wojennym zostali uwięzieni i przetrzymywani w fatalnych warunkach („zaniedbani i głodzeni”). Zob. J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 229.

32 Wilhelm III liczył, że w ciągu kilku następnych tygodni opanuje całą Irlandię i będzie mógł przerzucić swoją armię na kontynent do walki z Francuzami. Zob. H. Murtagh, *The siege of Athlone 1690*, s. 84.

33 James Douglas był jednym z nielicznych szkockich oficerów mających zaufanie Wilhelma Orańskiego, gdyż przez wiele lat służył w anglo-holenderskiej brygadzie na żołdzie Zjednoczonych Prowincji,

swojej dyspozycji dziesięć regimentów piechoty (w tym jeden holenderski), dwa regimenty dragonów i trzy kawalerii, ale tylko dwie armaty 12-funtowe oraz dziesięć połowych i dwa małe moździerze. Łącznie było to ponad osiem tysięcy żołnierzy, w większości zwerbowanych w protestanckich miastach Ulsteru³⁴. Wilhelmici maszerowali przez Chapelizod, Maynooth, Cloncurry, Clonard, Mullingar i Ballymore, gdzie dotarli 16 lipca, po drodze grabiąc katolickie wioski i miasteczka³⁵.

W Athlone do czasu przybycia pod mury korpusu Douglasa panowała atmosfera niepewności, gdyż po informacjach o klęsce nad Boyne pojawiły się pogłoski o śmierci Wilhelma Orańskiego oraz o zwycięstwie floty francuskiej nad anglo-holenderską³⁶. Na czele tamtejszego garnizonu stał płk Richard Grace, 70-letni weteran wojny konfederackiej (1641–1648), a następnie kilku kampanii w służbie Hiszpanii i Francji³⁷. Prawdopodobnie miał on do dyspozycji

a w czasie tzw. chwalebnej rewolucji stojąc na czele armii szkockiej, zdradził króla Jakuba II (VII).

34 W. Harris, *A New History of the Life and Reign of William-Henry Prince of Orange and Nassau; King of England, Scotland, France and Ireland* [...], t. 3, Dublin 1747, s. 102. Zdaniem Diarmuida Murtagha wydzielenie tak niewielkich w gruncie rzeczy sił do zdobycia istotnego strategicznie miasta wynikało z przeświadczenia wilhelmitów o demoralizacji wojsk jakobickich. Autor ten obliczał siły gen. Douglasa na 9 tysięcy żołnierzy. Zob. D. Murtagh, *The siege of Athlone*, „The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland” 83 (1953) no. 1, s. 58. Z informacji podanych przez Story’ego wynika, że w oddziałach było łącznie 7453 szeregowych żołnierzy, do czego należało doliczyć oficerów, podoficerów i funkcyjnych oraz artylerzystów. Zob. *An Abstract of the Private Men of his Majesties Army which appeared at the Review taken at Finglass the 7th. and 8th. of July 1690*, w: G. Story, *A true and impartial history*, s. 97. Na marginesie warto dodać, że Murtagh, opierając się na przekazie Story’ego, błędnie ocenił siły Douglasa na około 7,5 tysiąca ludzi. Zob. D. Murtagh, *The siege of Athlone*, s. 84.

35 *A Jacobite narrative of the war in Ireland*, s. 106. Odnośnie do grabieży Story stwierdził, że „the Northern men, who are very dexterous at that Sport” (G. Story, *A true and impartial history*, s. 99–100, 102). Por. H. Murtagh, *The siege of Athlone 1690*, s. 84; J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 232–233.

36 G. Story, *A true and impartial history*, s. 99–100; J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 233.

37 Po restauracji Stuartów został mianowany szambelanem księcia Yorku (późniejszy król Jakub II), zwrócono mu część majątku skonfiskowanego w czasach Cromwella oraz przyznano emeryturę w wysokości 400 funtów. Zob. A. Webb, *A Compendium of Irish Biography. Comprising Sketches of Distinguished Irishmen, and of Eminent Persons Connected with Ireland by Office Or by Their Writings*, Dublin 1878, s. 223. Gubernatorem Athlone Grace został w 1687 roku, i to on doprowadził do ufortyfikowania tego miejsca – „największej twierdzy śródlądowej w królestwie”. Zob. H. Murtagh, *The siege of Athlone, 1690*, s. 85. W protestanckim paszkwilu określany był jako „znany krwawy buntownik z rebelii 1641 r. [...] znany ze złośliwości i okrucieństwa wobec Anglika lub protestanta”. Miał on grabić protestantów pod pozorem naprawy zamku. Zob. *A short view of the methods made use of in Ireland, for the subversion and destruction of the Protestant religion and interest in that kingdom, from the beginning of the reign of the late King James to this time: and of the suffering of the Protestants all along. By a clergy man lately escaped from thence*, London 1689, s. 21–22.

regiment piechoty lorda Iveatha, który wycofał się z Drogheda, co pokrywałoby się z informacją o 800-osobowym garnizonie, zamieszczoną w liście Dawida Campbella do Arthura Rawdona³⁸. Część autorów pisze jednak o dwóch tysiącach żołnierzy, opierając się na wspomnieniach Story'ego, który zapisał, że nieprzyjaciel miał trzy regimenty piechoty, dziewięć oddziałów (kompanii) dragonów i dwa regimenty kawalerii, a „więcej obozowało niedaleko”³⁹. Można mieć jednak wątpliwości co do tej informacji, gdyż podane tu wartości są zbieżne ze składem garnizonu Athlone w 1691 roku. Ponieważ tak czy inaczej nie były to siły wystarczające do obrony całego miasta, a dodatkowo po wschodniej części znajdowały się wzgórza dominujące nad fortyfikacjami, płk Grace nakazał wycofać żołnierzy na zachodni brzeg, spalić English Town i uszkodzić nawierzchnię mostu przy zachodnim brzegu. Zamierzał stawić opór w oparciu o ziemne fortyfikacje usypane w ciągu ostatniego miesiąca wzdłuż prawego brzegu rzeki. Najsilniej broniony miał być oczywiście most, w związku z czym po obu jego stronach jakobici wzniesli dwie dwudziałowe baterie. Trzecia bateria broniąca przejścia przez rzekę znajdowała się na zamku, tworząc swoisty nadszańiec⁴⁰.

W czwartek 17 lipca wilhelmici wyruszyli z Ballymore i jeszcze tego samego dnia założyli obóz o 250 jardów od murów wschodniej części Athlone – jakobici próbowali im przeszkadzać za pomocą ostrzału artyleryjskiego, ale bez

38 Campbell znajdował się przy głównej armii wilhelmitów, więc opierał się prawdopodobnie na informacjach przesyłanych do Wilhelma III przez gen. Douglasa. Zob. List Dawida Campbella do Arthura Rawdona (obóz królewski w Carrick-on-Suir, 24.07.1690), w: *The Rawdon papers, consisting of letters on various subjects, literary, political, and ecclesiastical, to and from Dr. John Bramhall, primate of Ireland. Including the correspondence of several most eminent men during the greater part of the seventeenth century*, ed by E. Berwick, London 1819, s. 327.

39 G. Story, *A true and impartial history*, s. 103. Irlandzkie regimenty piechoty liczyły etatowo około 915 ludzi, kompanie dragonów 60, a kawalerii 53 oficerów i żołnierzy, przy czym faktyczna liczba była niższa, zwłaszcza w oddziałach piechoty (niektóre miały tylko 230 żołnierzy). Zob. *An Account of His Majesty's Royal Camp near Dundalk*, s. 214–217; *A List of the late King James's Army taken Apr. 9. 1690*, s. 98; G. Esposito, G. Rava, *Armies of the War of the Grand Alliance 1688–97*, Osprey Publishing, 2021, s. 20 (Men-at-Arms, 541).

40 G. Story, *A true and impartial history*, s. 101–103; A. Webb, *A Compendium of Irish Biography*, s. 224; R. Langrishe, *The Sieges of Athlone in 1690 and 1691*, „The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland” 1 (1890) no. 4, s. 280; J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 233–234. Odnośnie do artylerii, to w źródłach zachowała się informacja o trzech armatach i trzech moździerzach znajdujących się w Athlone rok wcześniej (w sierpniu 1689). Zob. H. Murtagh, *The siege of Athlone 1690*, s. 85. Większość autorów przyjmuje, że w 1690 roku w Athlone znajdowało się sześć armat, czyli tyle co rok później.

większych efektów⁴¹. Generał Douglas wysłał do Grace'a parlamentarzystę z żądaniem poddania miasta, jednakże stary pułkownik wypalił do niego z pistoletu (celując nad głową, co było formą demonstracji) i stwierdził „These are my terms; these only will I give or receive; and when my provisions are consumed, I will defend till I eat my old boots”⁴². Na drugi dzień wilhelmitów zaczęli budować baterię nad brzegiem rzeki, którą wieczorem uzbroili w dwa działa polowe – do pierwszego pojedynku artyleryjskiego z działami jakobitami doszło w sobotę⁴³. W ciągu kolejnych dwóch dni w pobliżu wschodniego krańca mostu żołnierze Douglasa wybudowali sześciodziałową baterię (zapewne uzbrojoną w dwie armaty 12-funtowe i cztery polowe), z której zaczęli ostrzeliwać zamek, niszcząc fragment jego muru⁴⁴. W tym czasie (w niedzielę 20 lipca) podjazd poprowadzony przez ppłk. Wiliama Berry'ego, złożony z konnych grenadierów i piechoty, wysłany został na północ od Lough Ree, aby rozpoznać możliwość przeprawy przez Shannon w Lanesborough – tamtejszy most był jednak strzeżony przez cztery kompanie piechoty obsadzające niewielki ziemny fort⁴⁵.

W ciągu pierwszych dni oblężenia stało się jasne, że artyleria wilhelmitów jest stanowczo za słaba, aby zdominować pozycje obronne jakobitów na drugim brzegu Shannon. Dodatkowo 22 lipca zginął od kuli muszkietowej najlepszy artylerzysta korpusu Douglasa – niejaki Nelson, co odbiło się na celności ostrzału⁴⁶. Na drugi dzień w obu obozach rozeszła się pogłoska o odsieczy nadciągającej do Athlone, prowadzonej przez gen. Sarsfielda. Miał on jakoby stać na czele 15 tysięcy żołnierzy z garnizonu Limerick, ale w rzeczywistości było

41 Story pisał, że jakobici strzelali „ze swoich wielkich dział”, ale trudno powiedzieć, co miał na myśli. Zob. G. Story, *A true and impartial history*, s. 101; R. Langrishe, *The Sieges of Athlone*, s. 280.

42 „To są moje warunki; tylko te dam lub otrzymam; a kiedy moje zapasy się skończą, będę się dalej bronił, aż zjem swoje stare buty”. Zob. A. Webb, *A Compendium of Irish Biography*, s. 224; R. Langrishe, *The Sieges of Athlone*, s. 280. Por. List Dawida Campbella do Arthura Rawdona, s. 327. Odnośnie do słów Grace'a, to często skraca się jego wypowiedź, nieco wypaczając jej sens – „[Grace] to have added that he would defend Athlone until he had eaten his old boots” (H. Murtagh, *The siege of Athlone 1690*, s. 85).

43 Story oczywiście stwierdza, że armaty wilhelmitów „spowodowały pewne uszkodzenia dział wroga” (G. Story, *A true and impartial history*, s. 102); por. R. Langrishe, *The Sieges of Athlone*, s. 280.

44 Celem były zapewne stanowiska armat na tarasie artyleryjskim.

45 G. Story, *A true and impartial history*, s. 102; J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 234.

46 Dwa dni wcześniej na baterii zginął kpt. Hugh McGill trafiony kulą z zamku (urwała mu ramię). Miał on z ciekawości przyjąć na baterię, aby przypatrzeć się stanowiskom jakobitów – „nie żałowano go za bardzo, bo wszyscy potępiali to, że tam poszedł [lekkomyślność i ciekawość]” (*The Rawdon papers*, s. 327).

ich o wiele mniej – pięć słabych regimentów piechoty, garść kawalerii i cztery armaty polowe⁴⁷. Informacja ta jeszcze bardziej umocniła jakobitów w postanowieniu stawiania zdecydowanego oporu – rano 24 lipca na wieży zamkowej wywiesili „bloody flag”, oznaczającą zamiar bezkompromisowej walki do końca (bez litości dla siebie i wroga). Z kolei Douglas odesłał z obozu do Mullingar rannych i chorych żołnierzy, szykując się tym samym do ewentualnego szybkiego odwrotu przed przeważającymi siłami Sarsfielda. Wieczorem zwołał naradę wojenną, na której przedłożył obawę dotyczącą możliwości wejścia jakobickiego korpusu na linię komunikacyjną łączącą jego siły z Dublinem (należy pamiętać, że w ówczesnej doktrynie wojennej podstawową zasadą było utrzymanie bezpiecznej komunikacji z bazą operacyjną⁴⁸, gdzie znajdowały się magazyny z zaopatrzeniem). Tym samym sugerował konieczność zarządzenia odwrotu spod Athlone. W czasie dyskusji przedstawiono pomysł podjęcia próby przeprawy na drugi brzeg Shannon brodem znajdującym się około 150 stóp poniżej mostu, omijając fortyfikacje ziemne jakobitów, a tym samym zdobycia zachodniej części Athlone przed przybyciem odsieczy. Projekt ten nie znalazł jednak uznania Douglasa, który twierdził, iż rzeka jest w tym miejscu głęboka i niebezpieczna, a irlandzkie reduty są mocne i dobrze obsadzone. Dodatkowo nawet gdyby udało się przeprawić przez Shannon i zająć Irish Town, to wilhelmici stanęliby przed koniecznością zdobycia zamku blokującego przeprawę przez most, a do tego potrzebna była ciężka artyleria, której nie posiadali. Poza tym w obozie brakowało już chleba, a po grabieżach w trakcie marszu na Athlone na zapleczu znajdowała się wroga ludność, żądna odwetu (co utrudniało pozyskiwanie żywności)⁴⁹.

Ostatecznie Douglas zdecydował, że jedynym wyjściem z sytuacji będzie odwrot. W listach napisanych do Wilhelma III stwierdzał, że z powodu braku prochu („Cały mój proch został wystrzelony z wyjątkiem dwóch beczek”) jest

47 *The journal of John Stevens*, s. 151–152, 158–159; J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 234–235.

48 W ówczesnej terminologii nie funkcjonowały określenia „baza operacyjna” czy „działania operacyjne” (po raz pierwszy zastosował je Henry Lloyd w 1781 roku). Jednakże biorąc pod uwagę, że ze współczesnego punktu widzenia miasta lub twierdze z magazynami były bazami operacyjnymi, a poszczególne korpusy prowadziły działania operacyjne stanowiące część działań wojennych, wprowadziłem te terminy do narracji.

49 G. Story, *A true and impartial history*, s. 102; J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 234–235. Być może brak żywności w okolicach Athlone był również związany z jej gromadzeniem przez jakobitów wczesnym latem 1690 roku – zmagazynowano ją m.in. w Athlone (a także w Drogheda, Trim, Navan, Dublinie, Cork, Waterford, Kilkenny i Limerick). Zob. W. Harris, *A New History of the Life and Reign*, s. 65.

zmuszony do wycofania się do Mullingar, gdzie będzie oczekiwał na rozkazy. Wyrażał żal z powodu niemożności zdobycia Athlone, które uważał za miejsce o „największym znaczeniu ze wszystkich w Irlandii”, ale posiadał za mało żołnierzy i amunicji⁵⁰.

O północy zaczęto pakować bagaże, a rano 25 lipca korpus wilhelmitów wyruszył z powrotem w kierunku Ballymore, „na pożegnanie” ostrzeliwany przez jakobitów z jednej armaty. Tam Douglas otrzymał list od Wilhelma III, w którym znajdowało się wezwanie do przybycia pod Limerick, a także (błędna, jak się później okazało) informacja o wylądowaniu w Anglii wojsk francuskich z królem Jakubem II na czele⁵¹. W związku z ulewnymi deszczami Douglas pozostał w Ballymore przez kolejne cztery dni, a do swojego króla dołączył dopiero 8 sierpnia pod Caherconlish, niemal 9 mil od Limerick. Z kolei Sarsfield dowiedziawszy się 26 lipca w Loughrea (około 33 mil od Athlone) o odwołaniu Douglasa, zawrócił do Limerick, gdzie przybył pięć dni później⁵².

Poza ujmą na sławie wojennej Douglasa oblężenie kosztowało go od 30 do 40 zabitych oraz pewną liczbę zmarłych z powodu chorób i rozstrzelanych za grabież⁵³. W trakcie całej kampanii (od wymarszu spod Dublinu do połączenia się z armią Wilhelma III pod Limerick) stracił około 400 żołnierzy⁵⁴, co stanowiło pięć procent sił, jakimi dysponował na początku. Było to niewiele, biorąc pod uwagę ówczesne realia, niemniej jednak porażka pod Athlone zniweczyła plan opanowania głównej przeprawy na Shannon oraz przeniesienia działań w głąb Connacht, co mogłoby zadać poważny cios jakobitom.

Z kolei udana obrona Athlone podbudowała morale armii irlandzkiej i umożliwiła jej kontynuowanie wojny. Miesiąc później (31 sierpnia) Wilhelm III musiał wycofać się też spod Limerick, po klęsce generalnego szturm (27 sierpnia)

50 R. Langrishe, *The Sieges of Athlone*, s. 281.

51 W rzeczywistości 10 lipca doszło do bitwy morskiej pod Beachy Head, koło przylądka Eastbourne, która co prawda zakończyła się zwycięstwem floty francuskiej (wilhelmici stracili 7 okrętów, a Francuzi ani jednego), ale nie przełożyło się to na wymiar strategiczny wojny – nie podjęto próby desantu.

52 G. Story, *A true and impartial history*, s. 102–103; J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 235.

53 Campbell w liście do Arthura Rawdona informował o stracie przez gen. Douglasa zaledwie 14 ludzi. Zob. *The Rawdon papers*, s. 327.

54 Gilbert odnotował ponad 40 zabitych i 300 zmarłych z powodu chorób pod Athlone, a według Alfreda Webba było to łącznie 400 żołnierzy. Zob. *A Jacobite narrative of the war in Ireland*, s. 107; A. Webb, *A Compendium of Irish Biography*, s. 224. Współcześnie uznaje się jednak, że Douglas stracił do 400 ludzi, ale łącznie – od drugiej połowy lipca do początków sierpnia 1690 roku, w wyniku działań oblężniczych, potyczek z partyzantami, chorób, dezercji oraz egzekucji maruderów. Zob. H. Murtagh, *The siege of Athlone 1690*, s. 86; J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 236.

i stracie dwóch tysięcy ludzi⁵⁵. Na nieszczęście dla jakobitów na przełomie września i października John Churchill, Duke of Marlborough, przeprowadził skuteczną kampanię na południowym wybrzeżu Munster, zdobywając Cork (28 września)⁵⁶ i Kinsale (tamtejszy Old Fort skapitulował 3 października, ale Charles Fort bronił się jeszcze dwa tygodnie)⁵⁷. Tym samym wilhelmici znacznie ograniczyli jakobitom możliwości prowadzenia operacji w południowej Irlandii oraz otrzymywania wsparcia od Francuzów⁵⁸. Pogorszyło to strategiczne położenie stronników króla Jakuba, definitywnie zamykając ich na terenie Connacht (przy czym należy dodać, że była to najbiedniejsza z irlandzkich prowincji) oraz w zachodniej części Munster – hrabstwa Clare, Limerick i Kerry, co utrudniało jakobitom utrzymanie ich kilkutyśięcnej armii⁵⁹.

Od połowy października 1690 do początku maja 1691 roku działania wojenne w Irlandii ograniczały się do tzw. małej wojny, gdyż główne siły zajęły kwatery zimowe. Głównodowodzącym armią wilhelmitów, po wyjeździe do Anglii „Orańczyka” (5 września) i gen. Hendrika Trajectinusa, hrabiego Solms (30 września), był 46-letni Holender, gen. Godard van Reede, baron van Ginkel⁶⁰. Miał on do dyspozycji około 30 tysięcy żołnierzy angielskich, irlandzkich (protestantów z Ulsteru), holenderskich, duńskich i francuskich (hugenotów), pomijając protestancką milicję, oraz silną artylerię polową i oblężniczą. Kwaterę główną umieścił w Kilkenny, w południowo-zachodnim Leinster, skąd koordynował działania mające na celu zapanowanie nad obszarem pomiędzy

55 D. Murtagh, *The siege of Athlone 1690*, s. 58–59; J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 255–260. Należy oczywiście pamiętać, że 23 lipca skapitulował jakobicki garnizon Waterford (otrzymując zgodę na wymarsz z bronią i zapasami do Limerick), a trzy dni później niewielki Fort Duncannon, czyli bateria artyleryjska strzegąca wejścia do tamtejszego portu. Tyle, że to miasteczko, położone na pograniczu Leinster i Munster, było w ówczesnych warunkach niemożliwe do utrzymania przez jakobitów, a tym samym jego utrata nie wpływała na strategiczny obraz sytuacji. Zob. J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 239.

56 James FitzJames, książę Berwick, głównodowodzący armii jakobickiej jesienią 1690 roku, uznał Cork za miejsce nie do obrony i nakazał gubernatorowi Rogerowi McElligottowi spalić miasto i wycofać się ze swoim garnizonem do hrabstwa Kerry. Rozkazu tego jednak nie zdążono wykonać przed przybyciem sił Churchilla.

57 J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 267–277.

58 Port w Cork mógł być doskonałą bazą dla francuskiej floty, a zarazem miejscem, gdzie najszybciej można było dostarczać zaopatrzenie z kontynentu.

59 Parker oskarżał jakobitów o wypędzenie cywilów z obszaru na zachód od Shannon, przez co byli oni skazani na głodową egzystencję na terenie „ziemi niczyjej”. Zob. R. Parker, *Memoirs of the Most Remarkable Military Transactions*, s. 29.

60 Rodowym nazwiskiem było van Reede, ale podpisywał się najczęściej jako van Ginken, od nazwy jednej z posiadłości – był panem Ginkel, Middachten, Lievendael i Nienburg.

okupowanymi miastami wschodniej części Irlandii. Główne problemy stanowiło zwalczanie wypadów jakobickich oddziałów zza Shannon i operujących na wschód od rzeki partyzantów – tzw. *rapparees*⁶¹, oraz zaopatrzenie własnych oddziałów w żywność, którą często zdobywano w strefie kontrolowanej przez nieprzyjaciela – przykładem może być uprowadzenie przez wilhelmitów bydła pasącego się na łąkach pod Athlone (19 września). W teren wysyłane były lotne kolumny, składające się z piechoty, dragonów i kawalerii, które przeczesywały okolice, przy okazji grabiąc i upokarzając katolickich mieszkańców (w czym specjalizowali się ulsterczycy). Z drugiej strony jakobici, zarówno rapparzy, jak i żołnierze regularni, napadali na niewielkie posterunki wilhelmitów na zachodnim skraju kontrolowanego przez nich terenu oraz starali się pozyskać żywność i zaopatrzenie kosztem wroga (protestantów)⁶². Co prawda w starciach zazwyczaj górą byli wilhelmici, dysponujący przewagą liczebną oraz lepszym uzbrojeniem i wyszkoleniem⁶³, niemniej nie udało się im zlikwidować zagrożenia ze strony partyzantów, którzy nadal atakowali patrole oraz napadali na stronników „Orańczyka”⁶⁴.

Należy odnotować, że w czasie „przerwy zimowej” wilhelmici podjęli próbę opanowania strategicznych mostów na rzece Shannon w Banagher i Portumna – skończyło się to jednak niepowodzeniem. Natomiast jakobini przygotowali się do odparcia wiosennej ofensywy wilhelmitów, przede wszystkim wzmacniając umocnienia dwóch głównych punktów oporu – Limerick i Athlone, fortyfikując przeprawy na Shannon – w Portumna i Banagher (pomiędzy dwiema powyższymi twierdzami) oraz w Lanesborough i Jamestown (na północ od Lough Ree), a także punkty oporu na przedpolu – Ballymore i Nenagh⁶⁵.

61 Angielskie określenie *rapparees* lub *raparees* pochodzi od irlandzkiego słowa *ropairí*, a w liczbie mnogiej *ropaire*, którego głównym znaczeniem jest „pchnąć”, „zadźgać”. Byli to irlandzcy rozbójnicy, a w czasie wojny 1690–1691 partyzanci jakobicy, których nazywano również *tories*, od irlandzkiego słowa *tóraidhe* vel *tóraí*, oznaczającego prześladowcę. Rapparzy najczęściej byli uzbrojeni w półpiki (2-metrowe), rzadziej w muszkiety, a oprócz tego w długie noże *skene* (*scian*) lub sierpy. Zob. G. Story, *A true and impartial history*, s. 16; R. Gallagher, *Irish Partisans*, s. 73.

62 J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 264–266.

63 Zdaniem Childsa, pomimo przewagi liczebnej Irlandczyków (katolików), stanowiących bezwzględną większość ludności na terenie, na którym toczyły się starcia, „pamiętając o porażkach we wszystkich poprzednich wojnach z Anglikami, brakowało im wiary we własne możliwości”. Z drugiej strony informacje o sukcesach wilhelmitów w walce z rapparami znane są głównie ze źródeł ich proveniencji, a tym samym nie do końca są obiektywne.

64 J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 299–303.

65 J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 288, 303, 311.

To właśnie w tym okresie rozbudowane zostały umocnienia Athlone, w którym Sarsfield założył bazę operacyjną – poza garnizonom dysponował tam około dwoma tysiącami jazdy (kawalerii i dragonów), gotowej w każdej chwili wyruszyć, aby bronić zagrożonej przeprawy lub wysuniętej pozycji⁶⁶.

Biorąc pod uwagę początek kampanii 1691 roku, warto szerzej omówić jakobicki fort w Ballymore, znajdujący się w połowie drogi pomiędzy Athlone a Mullingar⁶⁷. W 1690 roku Douglas uznał, że miejsce to jest zbyt biedne, aby utrzymać tam garnizon, ale Sarsfield docenił potencjał Ballymore, wznosząc tam nowe lub rozbudowując wcześniejsze fortyfikacje⁶⁸. Odnośnie do roli, jaką miał odgrywać w strategii jakobitów, to fort ten miał być placówką przedniej straży dla ich głównej twierdzy w tej części Irlandii (Athlone) oraz bazą raparów, którzy atakowali stamtąd kwatery i konwoje wilhelmitów w zachodnim Leinster.

Fort został wybudowany na półwyspie jeziora Lough Sunderlin (*Loch Seimhdí*), w jego południowo-zachodniej części⁶⁹. Wejście na półwysp zostało zamknięte dwoma wałami bastionowymi poprzedzonymi fosami⁷⁰ – pierwszy

66 P. Lenihan, *Strategic geography*, s. 142; D. Seward, *The King Over the Water. A Complete History of the Jacobites*, Edinburgh 2019.

67 Według opisu z końca XVIII wieku było to po 10 mil w obie strony. Zob. W. W. Seward, *Ballymore, w: Topographia Hibernica, Or The Topography of Ireland, Ancient and Modern: Giving a Complete View of the Civil and Ecclesiastical State of that Kingdom [...]*, Dublin 1797 [brak numeracji stron].

68 G. A. Hayes-McCoy, *Irish Battles: A Military History of Ireland*, London 1969, s. 240. Ginkel zapisał, że nieprzyjaciel ufortyfikował półwysp zimą (z 1690 na 1691 rok), ale Story twierdził, że już w czasie wyprawy Douglasa pod Athlone półwysp był przecięty podwójnym rowem, a wewnątrz kamiennym murem – według Wiliama W. Sewarda fortyfikacje powstały w latach czterdziestych XVII wieku. Zob. [G. Ginkel], *An exact journal of the victorious progress of Their Majesties forces under the command of Gen. Ginkle, this summer in Ireland giving [...]*, London 1691, s. 15; G. Story, *A continuation of the impartial history of the wars of Ireland from the time that Duke Schonberg landed with an army in that Kingdom, to the 23d of March, 1691/2, when Their Majesties proclamation was published, declaring the war to be ended [...]*, London 1721, s. 88; W. W. Seward, *Ballymore* [brak numeracji stron].

69 Według Ginkela półwysp miał obwód jednej mili, a zdaniem Story'ego jego powierzchnia wynosiła 6 akrów. Co do ukształtowania terenu, to zachowały się dwa plany półwyspu wraz z przyległym obszarem wokół Ballymore. Pierwszy załączony jest do wspomnień Story'ego, a drugi to plan oblężenia autorstwa Johna Savage'a. Widoczne są pewne rozbieżności, które częściowo mogą wynikać z różnic poziomu wód jeziora – na planie Story'ego jest on niższy, przez co uwydatniony jest obszar podmokłego torfowiska po zachodniej stronie półwyspu. Zob. G. Story, *A continuation of the impartial history*, il. po s. 88; J. Savage, *The Siege of Ballimore June ye 7th 1691 Taken by a Principle Officer in ye Army*, London 1691.

70 Według Sewarda fosy miały głębokość od 3 do 4 stóp, ale trudno powiedzieć, czy było to stan na koniec XVIII wieku, czy raczej jego przypuszczenia odnośnie do stanu z XVII wieku.

u nasady półwyspu miał narys dzieła rogowego, a znajdujący się za nim (w połowie półwyspu) składał się z dwóch bastionów⁷¹. Dodatkowo na wschodniej plaży (pomiędzy wałami) wzniesiono dwie niewielkie ziemne reduty, frontem skierowane ku przeciwległemu brzegowi jeziora. Za drugą linią fortyfikacji półwysep nieznacznie się rozszerzał – tam na środku znajdowało się wzniesienie otoczone rowem i palisadą stanowiące ostatnią linię obrony⁷². Na końcu półwyspu, po jego wschodniej stronie były liczne niewielkie zabudowania („hutts”) pełniące funkcje magazynowe, a po północnej dom gubernatora fortu. Na południe od nasady półwyspu przebiegała główna droga z Dublina do Athlone, wzdłuż której ciągnęły się budynki stanowiące „Ballymore Towne” (a raczej niewielką wioskę⁷³) – po północnej stronie drogi znajdował się kościół, a po południowej kamienna wieża stanowiąca pozostałość po średniowiecznym zamku lub klasztorze gilbertynów.

Bezpośredni dostęp do fortu był możliwy jedynie od południa, gdzie wznosiły się umocnienia – z pozostałych stron oblewały go wody jeziora, a od wschodu i zachodu (gdzie przeciwległy brzeg był najbliższy) dodatkowo chroniły go „niedostępne torfowiska”⁷⁴. Od wschodu odległość do brzegu musiała być najmniejsza, a torfowisko najwęższe, gdyż tam wzniesiono wspomniane niewielkie reduty. Natomiast od północny i północnego wschodu Lough Sunderlin było tak szerokie, że artyleria nie mogła skutecznie ostrzeliwać zaplecza fortu. Z drugiej strony na wschodnim brzegu jeziora znajdowało się wzgórze, dające wgląd za fortyfikacje, a tym samym ułatwiające atak artyleryjski⁷⁵. Co prawda tamtejszy garnizon był stosunkowo liczny – około tysiąc żołnierzy i rapparów – ale ze względu na

71 Na planie Story’ego prawy (zachodni) element dzieła rogowego ma postać pełnego bastionu, a dodatkowo od jego prawego barku odchodzi kurtyna biegnąca wzdłuż brzegu i sięgająca do połowy odległości między głównymi liniami fortyfikacji. Jednakże Ginkel wyraźnie pisał, że „zewnątrzne kurtyny z każdej strony sięgały aż do jeziora”. Tym samym plan z pracy Story’ego może odtwarzać stan po rozbudowie tej fortalicji, po jej zdobyciu przez wilhelmitów.

72 Według Ginkela i Story’ego był to relik fortu Wikingów („old Danish Mount”, „Danish Fort”), otoczony rowem i palisadą, co powtórzył Childs. Jednakże na planie oblężenia fortu autorstwa Savage’a wyniosłość terenowa znajdująca się na środku półwyspu podpisana jest jako wzgórze.

73 Story wprost pisał o biednej wiosce, złożonej z około stu „irlandzkich chat” i dwóch lub trzech zajazdów („Houses of Entertainment”). Zob. G. Story, *A continuation of the impartial history*, s. 87.

74 [G. Ginkel], *An exact journal of the victorious progress of their majesties forces*, s. 15.

75 Opis fortu i jego położenia na podstawie planu Savage’a z *The Siege of Ballimore June ye 7th 1691*. Por. [G. Ginkel], *An exact journal of the victorious progress of their majesties forces*, s. 15; G. Story, *A continuation of the impartial history*, s. 87; J. C. O’Callaghan, *The green book; or, Gleanings from the writing desk of a literary agitator*, Dublin 1842, s. 248–249; G. A. Hayes-McCoy, *Irish Battles*, s. 240; J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 314.

symboliczną wręcz artylerię – dwie lekkie armaty – mógł on stawiać czoła jedynie lotnym kolumnom⁷⁶.

Jakobici przygotowujący się do wznowienia działań wojennych przez wilhelmitów wiosną 1691 roku, borykali się z niedostateczną liczbą żołnierzy i koni, a przede wszystkim z brakami w uzbrojeniu i zaopatrzeniu. W celu uzupełnienia szeregów wcielano do oddziałów rapparów, którym nakazano wycofać się na prawy brzeg Shannon, a kawaleria i dragoni wyposażeni zostali w dużej części w konie zdobyte przez partyzantów na wilhelmitach lub dostarczone przez lojalną szlachtę. W efekcie udało się zebrać około 25 tysięcy żołnierzy, w tym pięć tysięcy konnych (kawaleria i dragoni), co należy uznać za duży sukces⁷⁷.

Problem z uzbrojeniem miała rozwiązać pomoc udzielona przez Ludwika XIV, któremu zależało na utrzymaniu irlandzkiego teatru działań wojennych, angażującemu część sił Wilhelma Orańskiego z dala od frontu w Niderlandach i Flandrii. Na początku maja 1691 roku do Limerick przypłynął konwój francuskich statków, którymi przywieziono 19 dział, 16 tysięcy karabinów i muszkietów oraz mundury i buty dla 20 tysięcy ludzi⁷⁸. Z pokładu zszedł też nowy głównodowodzący sił jakobickich w Irlandii, wyznaczony na to stanowisko przez Ludwika XIV – gen. lieutenant Charles Chalmont, markiz de Saint-Ruth. Nie miał on większego doświadczenia w samodzielnym prowadzeniu operacji wojskowych, gdyż dowodził jedynie brygadą – rok wcześniej na froncie sabaudzkim brał udział w oblężeniu Annecy i przyczynił się do zwycięstwa pod Staffarda (18 sierpnia 1690). Znany był za to z brutalnych rozpraw z hugenotami, gdy w 1686 roku nadzorował tzw. dragonady⁷⁹.

Tym samym późną wiosną obie strony szykowały się do generalnego starcia. Stroną atakującą mieli być wilhelmici, którzy dysponowali przewagą nie tylko

76 G. Story, *A continuation of the impartial history*, s. 87.

77 G. Story, *A continuation of the impartial history*, s. 92. John Cornelius O'Callaghan stwierdził, że „Zdobycie takiej siły przez Irlandczyków, pomimo licznych przeszkód i zniechęceń, z którymi musieli się zmagać w tamtym okresie, było najbardziej zaszczytnym i w istocie najwspanialszym przejawem narodowego patriotyzmu, lojalności i odwagi!” (J. C. O'Callaghan, *The green book*, s. 247). Odnośnie do pozyskiwania koni przez jakobitów zob. G. Story, *A continuation of the impartial history*, s. 85–86. Zdaniem Michaela McNally'ego jakobici zmobilizowali większe siły – 40 tysięcy żołnierzy, w tym 30 tysięcy piechoty i 7 tysięcy kawalerii oraz 3 tysiące milicji, z czego do działań polowych wystawili 25 tysięcy. Zob. M. McNally, *St Ruth's Fatal Gamble. The Battle of Aughrim 1691 and the Fall of Jacobite Ireland*, Published by Helion & Company 2018, s. 50–51.

78 J. A. Lynn, *Wojny Ludwika XIV*, s. 211. W polskojęzycznej wersji pracy Lynna jest błąd w dacie przybycia francuskich statków i okrętów (18 czerwca).

79 Z okrucieństwa zasłynął również w Piemontcie. Zob. J. Childs, *The Williamite Wars*, s. 309.

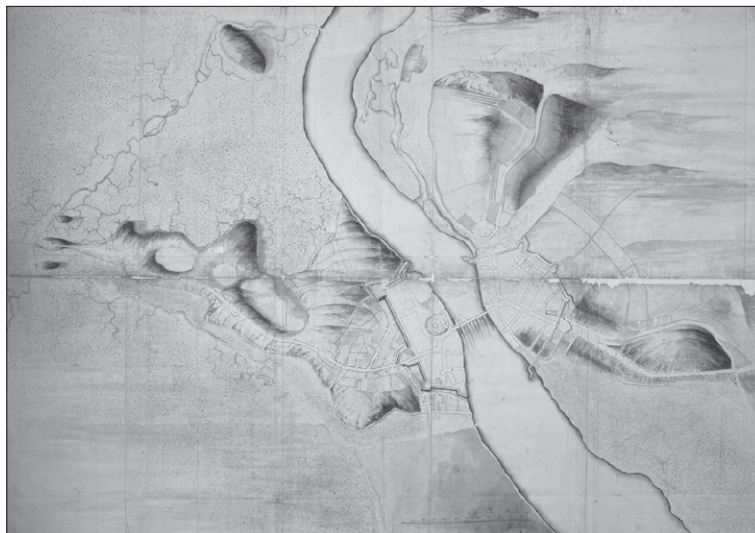
liczebną, ale także w postaci lepszego uzbrojenia i wyszkolenia żołnierzy. Niebagatelną rolę miała odgrywać ich ciężka artyleria, umożliwiającą skuteczne ataki na jakobickie twierdze. Z kolei atutem stronników króla Jakuba miała być ich główna linia obronna – twierdze Athlone i Limerick oraz bariera rzeki Shannon – wspierana przez mobilny odwód w postaci armii polowej, z silną kawalerią.

Ryc. 1. Miasta i główne drogi Irlandii, mapa autorstwa J.H. Andrewsa

Źródło: *A new history of Ireland*, vol. 3: *Early modern Ireland, 1534–1691*, ed. by F.X. Martin, F.J. Byrne, T. W. Moody, Oxford 2009, s. 470.

Ryc. 2. Plan Athlone z 1685 roku

Źródło: Phillips Thomas, *The pass of Athlone*, National Library of Ireland, MS 2557/25.

Ryc. 3. Most i zamek w Athlone w 1685 roku (most ma tu tylko pięć łuków)

Źródło: Phillips Thomas, *Athlone Castle*, National Library of Ireland, MS 2557/26.

Bibliografia

- A Jacobite narrative of the war in Ireland*, Electronic edition compiled by B. Färber, J. Crawford, Cork 2005 (2010).
- Andrews J. H., *Land and people, c. 1685*, w: *A new history of Ireland*, vol. 3: *Early modern Ireland, 1534–1691*, ed. by F. X. Martin, F. J. Byrne, T. W. Moody, Oxford 2009.
- A short view of the methods made use of in Ireland, for the subversion and destruction of the Protestant religion and interest in that kingdom, from the beginning of the reign of the late King James to this time: and of the suffering of the Protestants all along. By a clergy man lately escaped from thence*, London 1689.
- Athlone Town Council, *Athlone town walls and defences conservation plan*, Oxford 2005, <https://www.heritagecouncil.ie/content/images/Athlone-Town-Walls-and-Defences-Conservation-Plan.pdf>.
- Childs J., *The Williamite Wars in Ireland, 1688–1691*, London 2007.
- Dolley M., *The Irish coinage, 1534–1691*, w: *A new history of Ireland*, vol. 3: *Early modern Ireland, 1534–1691*, ed. by F. X. Martin, F. J. Byrne, T. W. Moody, Oxford 2009.
- Esposito G., Rava G.e, *Armies of the War of the Grand Alliance 1688–97*, Osprey, 2021 (Men-at-Arms, 541).
- Gallagher R., *Irish partisans: Rapparees of the Williamite Wars, 1689–1691*, „Irish Marxist Review” 4 (2015) no. 14.
- [Ginkel G.], *An exact journal of the victorious progress of Their Majesties forces under the command of Gen. Ginckle, this summer in Ireland giving a particular account of the several skirmishes, battles, sieges and surrenders of Athlone, Galloway, Slego, &c.: together, with the total defeat of the Irish at Agrim and Thomond-Bridge: and lastly, of the capitulation and surrender of Limerick*, London 1691.
- Harris W., *A new history of the life and reign of William-Henry Prince of Orange and Nassau; King of England, Scotland, France and Ireland [...]*, t. 3, Dublin 1747.
- Hayes-McCoy G. A., *Irish battles: A military history of Ireland*, London 1969.
- Langrishe R., *The sieges of Athlone in 1690 and 1691*, „The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland” 1 (1890) no. 4.
- Langrishe R., *The walls of Athlone*, „The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland” 1 (1890) no. 4.

- Lenihan P., *Strategic geography, 1641–1691, w: Conquest and resistance: War in seventeenth-century Ireland*, ed. P. Lenihan, Leiden 2001.
- Lynn J. A., *Wojny Ludwika XIV: 1667–1714*, tłum. W. Brillowski, Oświęcim 2017.
- McNally M., *St Ruth's fatal gamble. The battle of Aughrim 1691 and the fall of Jacobite Ireland*, Published by Helion & Company 2018.
- Memoirs of the War carried on in Scotland and Ireland 1689–1691, by Major General Hugh Mackay, commander in chief of His Majesty's forces*, Edinburgh 1822.
- Murtagh D., *The siege of Athlone*, „The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland” 83 (1953) no. 1.
- Murtagh H., *Irish historic towns atlas*, no. 6: *Athlone*, ed. A. Simms, H. B. Clarke, Dublin 1994.
- Murtagh H., *The siege of Athlone 1690*, „Journal of the Old Athlone Society”, vol. 1 (1970–1971) no. 2.
- Murtagh H., *The siege of Athlone 1691*, „Journal of the Old Athlone Society” vol. 1 (1972–1973) no. 3.
- O'Callaghan J. C., *The green book; or, gleanings from the writing desk of a literary agitator*, Dublin 1842.
- Parker R., *Memoirs of the Most Remarkable Military Transactions from the Year 1683, to 1718*, London 1747.
- Phillips T., *Athlone castle*, National Library of Ireland, MS 2557/26.
- Phillips T., *The pass of Athlone*, National Library of Ireland, MS 2557/25.
- Phillips T., *The pass of Athlone*, National Library of Ireland, MS 3137/32.
- Sandars M. F., *Lauzun: courtier and adventurer. The life of a friend of Louis XIV*, vol. 2, New York 1909.
- Savage J., *The Siege of Ballimore June ye 7th 1691 Taken by a Principle Officer in ye Army*, London 1691.
- Seward D., *The king over the water. A complete history of the Jacobites*, Edinburgh 2019.
- Seward W. W., *Ballymore w: Topographia hibernica, or the topography of Ireland, ancient and modern: Giving a complete view of the civil and ecclesiastical state of that Kingdom [...]*, Dublin 1797.
- Simms J. G., *War and politics in Ireland, 1649–1730*, ed. by D. Hayton, G. O'Brien, London 1986.
- Story G., *A continuation of the impartial history of the wars of Ireland from the time that Duke Schonberg landed with an army in that Kingdom, to the 23d of March, 1691/2, when Their Majesties proclamation was published, declaring*

the war to be ended: illustrated with copper sculptures describing the most important places of action: together with some remarks upon the present state of that kingdom, London 1721.

Story G., *A true and impartial history of the most material occurrences in the kingdom of Ireland during the two last years with the present stste of both armies*, London 1693.

Tangen J., *Siege of Athlone, 1691, by the Williamite forces under the command of Baron von Ginkel*.

The history of the wars in Ireland, betwixt Their Majesties army and the forces of the late King James. Giving an impartial relation of all the battles, sieges, rencounters, skirmishes and other material passages, revolutions and accidents that has happened in that kingdom since the year 1688. The second edition, corrected. To which is added, the siege of Lymerrick, to the raising thereof; with the siege and surrender of Bandon, Cork, the Old and New Fort, and town of Kin-sale; with other material occurrences. By an officer in the Royal Army. Illustrated with the lively effigies of His Sacred Majesty, and the great commanders in the Army, London 1691.

The journal of John Stevens, containing a brief account of the war in Ireland, 1689–1691, Cork 2010.

The Rawdon papers, consisting of letters on various subjects, literary, political, and ecclesiastical, to and from Dr. John Bramhall, primate of Ireland. Including the correspondence of several most eminent men during the greater part of the seventeenth century, ed. by E. Berwick, London 1819.

Webb A., *A compendium of Irish biography. Comprising sketches of distinguished Irishmen, and of eminent persons connected with Ireland by office or by their writings*, Dublin 1878.

Wojtczak J., *Boyne 1690*, Warszawa 2008.

